

ПІСЛЯ КОМУНІЗМУ. ЗУСТРІЧ ІЗ АДАМОМ МІХНІКОМ.

Костянтин Сігов, директор Центру європейських досліджень Києво-Могилянської академії.

Я дуже радий привітати Адама Міхніка в Києво-Могилянській академії. Коли на форумах в Україні чи за кордоном йдеться про Києво-Могилянську академію, то завжди кажуть: «Просвіта просунулася на схід і після Краківської академії виникла у світі Києво-Могилянська академія». Думаю, дуже важливо, щоб саме тут продовжилася бесіда з Адамом Міхніком, яку ми започаткували в Женевському університеті, коли професор Роман Шпорлюк розповідав нам про століття стосунків між Україною і Польщею, а Адам Міхнік констатував: «Уперше в історії між Україною і Польщею немає проблем».

Я не розповідатиму “від Адама” про славу Києво-Могилянської академії. Президент її, Вячеслав Брюховецький, просив привітати нашого гостя, а ми, записавши цю бесіду, надрукуємо її в аналах академії – часописі «Дух і літера».

Адам Міхнік

Я розумію українську мову, бо чув її ще дитиною. Мій батько народився у Львові, й він із матір'ю, коли не хотіли, аби я розумів, про що вони між собою розмовляють, переходили на німецьку чи на українську. Розмовляти мені важко, але розумію майже все.

У Києві не був П років. Коли я приїхав до вас на І-ий з'їзд Руху, там сиділи разом Горинь, Чорновіл, Кравчук, Лук'яненко, Драч. А я не міг нічого втямити... І коли мені дали слово, то я згадав батькові слова – він був членом ЦК КПЗУ, а під час розколу партії пішов проти “шумськістів”: «Це була найбільша помилка в моєму житті. І тобі треба підтримувати українців повсякчас». Так я і чиню.

Леонід Фінберг

Дякую. Колеги, я розумію, що всім нам приємно буде послухати А. Міхніка. А зараз спробуємо у традиціях наших кращих семінарів сформулювати питання, певним чином спрямувати бесіду. Адам запропонував тему: “Осмислення останнього десятиліття в Східній та Центральній Європі”. Нагадаю, що, може, один із наших найпривабливіших семінарів Лисяка-Рудницького був присвячений саме їй.

Ми нині збагнули, що дуже важко зрозуміти те, що відбулося за цей час, не будемо зараз цього торкатись. Але, якщо Адам захоче виступити із цього приводу, то ми із задоволенням послухаємо його.

Адам Міхнік

Пам'ятаю день (точніше ніч), коли було проголошено незалежність України, до мене зателефонував тодішній прем'єр-міністр Кшиштоф Білецький і запитав: чи реальною є незалежність України? Я відповів: «Не знаю. Але якщо так, то ми тоді повинні бути першими, хто її визнає, – інакше навіщо ми всі були свого часу в Солідарності?».

На Женевській конференції, за участю Жоржа Ніва і багатьох росіян (зокрема О. Архангельського, М. Чудакової), я, поляк, був останньою ланкою в цьому ланцюгу. Ні поляки, ні росіяни тоді взагалі не вірили у можливість незалежності України. А першим у неї повірив польський радикал Домбровський, який загинув у часи Паризької комуні. Сьогодні стосунки між Польщею і Україною такі приязні, якими вони ще не були за весь період історії.

Серед польських еліт у цьому питанні існує консенсус. Усі переконані, що потрібно зробити все, аби стосунки з Україною були якнайкращими.

А для початку – запитання, для порівняння з польськими проблемами. Я не раз чув від своїх друзів, що в Україні немає українських комуністів – а ті, які є, – або так звані радянські, або російські комуністи. Адже в Польщі з комуністами відбулося справжнє диво: вони обрали собі лідером президента Квасневського і пережили справжню еволюцію. Навіть якщо в багатьох із них лишається “апаратне мислення”, то, водночас, вони є щирими прихильниками ринкових реформ, демократичного парламентаризму, а також підтримують необхідність добросусідських стосунків із найближчими сусідами, зваженої політики щодо національних меншин, зокрема – українців. А у президента Квасневського взагалі у цьому – пунктик!

Мирослав Попович

Підкреслю, що у нас існує ситуація, яку не зрозуміють ні в Польщі, ні в жодній західній країні – хіба що серед націй колишньої Австро-Угорської імперії (крім поляків).

Україна не розвивалася в одному просторі, навіть суто географічно. Для демократії українських лібералів було немислиме звільнення від деспотизму лише в рамках України. Для Вернадського, Василенка, чи

когось із діячів 18 року доля України в сенсі її демократії вирішувалась у Петербурзі. Власне національний рух був зосереджений тут, в Україні.

Стосовно українських комуністів, то я чимало слухав їх. Українські комуністи можуть бути демонстративно російськоорієнтовані, але Гуренко вголос цього не скаже, а Мороз (він не комуніст, а застряг десь на півдорозі між соціал-демократією і комунізмом) – і поготів. Так само як Грач із Криму не зізнається, що він за московську орієнтацію, бо для його електорату цього питання не існує. І Мороз не скаже привселюдно: «Я за самостійну Україну». Якщо ж він це скаже, то це означатиме, що він порвав із комуністами, і це буде інший електорат. Он позавчора в Донецьку із червоними прапорами, ті дядьки і бабці, які кричали – ми хочемо державної російської мови! – та вони плювати хотіли на ту російську мову! Вони не за Москву, вони просто не приймають цього режиму.

Висновок звідси такий: Україна розшаровується на різні політичні простори.

Михайло Кірсенко

Є відмінність між українською компартією і компартією України. Українська компартія була розстріляна на рубежі 20-х — 30-х років. Компартія України існувала та існує й досі як територіальна структура КПРС, попри те, що КПРС уже немає.

Вадим Скуратівський

Я був свідком того, як виступав український комуністичний лідер, а поряд зі мною стояв представник партії Зюганова. І зюгановець мовив, наче звертаючись до всіх: «От сволота, хоче стати при Зюганові секретарем Київського обкому партії».

Михайло Погребінський

Комуністи не є впливовою політичною силою, хоч і мають найбільший електорат. Із часом і їхній електорат зменшується. Стосунки з Росією, насправді, дуже складні і неоднорідні серед самих комуністів. Зіграти чисто проросійську карту навіть усередині комуністичної української партії неможливо. Це означає, що не може стати лідером комуністичної партії України за сьогоднішніх обставин людина, яка скаже, що ми повинні поступитися суверенітетом. Це навіть серед комуністичного загалу вже неможливо.

Решіка

Українські комуністи з комуністичного руху пішли і до комуністичної партії України не належать. Вони стали соціалістами, пішли в ліберали, демократи і таке інше...

Адам Міхнік

Проблема самоідентифікації властива і польським елітам. Зараз і ліві сили не є лівими, і праві не є правими, і навіть центристи не є центром...

Ось ми стоїмо напередодні президентських виборів, і, згідно з опитуваннями, президент Квасневський має 60% підтримки. Це можна було б зрозуміти, якби подібне діялося в Казахстані. Але в Польщі...

Отже, ми маємо приклад повного заміщення суспільної свідомості. Нещодавно я опублікував у газеті два фрагменти: один із книжки лідера виборчої фракції «Солідарність», інший – Квасневського, обидва стосуються польської опозиції. Перший із авторів пише, що в КОРі (комітет оборони робітників), який тоді був стрижнем дисидентського руху, переважали масони, троцькісти і взагалі невідомо хто. А насправді існувала інша опозиція, католицька, національна, але про неї ніхто не знав. (Але якщо ніхто не знав, очевидно, її не було?) І водночас, Квасневський запевняє, що КОР-івці врятували честь і гідність Польщі. І це пише посткомуніст! Ну, просто якась божевільня...

Якщо сьогодні запитати що таке польські ліві, це, фактично, нічого не означатиме. Бо найлівішу програму, тобто спротиву приватизації, опору ринковим реформам, висунула селянська партія, так звана ПСМ. А водночас їх усіх можна купити за півлітра горілки.

Отже, наразі в політичному житті Польщі практично є два блоки. Один із них – «Солідарність», що називає сама себе правою. І другий — блок посткомуністичних сил. Насправді це тільки коаліція різних партій, і в кожній із цих двох коаліцій є абсолютно різні між собою сили, так, наприклад, лівий блок має такого ліберального лідера як Квасневський, але, водночас, – і советських комуністів, які найкраще проявили себе під час кризи в Косово, і теж мають відвертих фашистів у своїх рядах. І це ж стосується так званого правоцентристського блоку виборчої фракції «Солідарність... А між ними посередині – «Унія свободи» – остання з формацій, яка ще має опозиційне коріння і намагається поєднувати демократичний етос і раціонально-економічну політику. Коли я думаю, чому вона нині програє, чому

втрачає свій вплив, то приходжу до висновку: тому що дозволила зашантажувати себе антикомуністичною риторикою.

Отже, у мене до вас два запитання. Перше: чи мають сенс в Україні такі поняття як «ліві» і «праві». І друге: яким є основний конфліктний пункт українських дискусій?

Леонід Фінберг

Я хочу запропонувати і тобі, Адаме, і всім присутнім не суто політологічний діалог, бо в ньому ми мало що зрозуміємо. Тут зібралися історики, філософи, політологи, соціологи, кожен з яких має свій кут зору на ситуацію в Україні. Ти хочеш це зрозуміти, ми теж хочемо це зрозуміти. Краще надати кожному із присутніх (за бажанням) 5 хвилин для висвітлення власного бачення домінуючих проблем і причин того, що відбувається в Україні. А потім ти прокоментуєш, і ми разом із тобою. Якщо із цим погоджено, тоді обличимо проблеми комуністів, яких фактично не існує. Буде ще багато важливих питань, але я хотів би, щоб був і історичний, і геополітичний контекст, будь-який, що запропонують присутні.

Олександр Пасхвер

Чому ви саме через партійні структури хочете зрозуміти Україну? Справді ключова суперечність — це ставлення до Росії. Тут є два дуже важливі моменти. Перший: кожен третій в Україні має близьких родичів у Росії. А в південних і в східних областях це – дві третини населення. А другий фактор такий: за якістю життя росіяни живуть краще, ніж українці, може, й не набагато, а за рівнем — таки краще. Як економіст, можу сказати: якщо ця різниця зростатиме, то дедалі менше людей захищатимуть власну незалежність. І тому моя теза така: українці не довели собі, що вони можуть бути незалежними як нація. Це питання є проблематичним.

Олександр Кривенко

Думаю, те, про що говорив наш гість, засвідчує: партійна система громадсько-політичного державного життя – це вже учорашній день, бо ні назва, ні соціальне опертя не означають, не характеризують структуру і не означають її впливовості. І це є демократичною традицією, бо в Штатах, мабуть, теж нічого не означає чи ти республіканець, чи демократ. У постінформаційному суспільстві повертаються до середньовічних стандартів: закритих товариств, лобістських груп. І те, що ми чіпляємось в Україні за партійні

структури, не наближає нас ні до Царства Божого, ні до вирішення наших проблем. А як діяти за іншими технологіями у нас ще не знають, і таке враження, що не особливо і задумуються; система так званих олігархів є інстинктивним виходом із ситуації, який теж не гарантує чітких правил гри (нам засвідчує це приклад Росії).

Юрій Макаров

Я не певен, що це нове середньовіччя — наше майбутнє. Усе ж таки політичні партії, так чи інакше, принаймні в громадській думці допомагають структурувати якісь політичні напрямки. Але хочу констатувати відрив ідеології, як такої, від політичного руху, як такого. Тут присутні люди, які набагато краще знаються на українському політичному житті і вони можуть засвідчити, що нова парламентська партія спочатку з'являється, виходячи із суто економічних інтересів, доступності до розподілу тих рештків національного багатства, які ще не встигли вкрасти попередні політики. А потім вони вже винаймають собі журналістів, політологів, які формулюють їхню ідеологічну платформу. Цей процес має до певної міри езотеричний характер: тобто, всередині формулюються якісь там політико-ідеологічні настанови, потім, коли ці неофіти виходять на вибори, то на перший план виступають суто виборчі технології, а політичне забарвлення («праві», «ліві») перетворюється на функцію від харизматики того чи іншого лідера, успішності цих технологій, наявності грошей на політичну боротьбу. І я не певен, що політичні гасла пана Мороза чи пана Ткаченка на останніх виборах мали більше значення, ніж те, скільки та чи інша політична команда могла дати конкретному виборцю кілограмів гречки, ковбаси, пляшок горілки, аби завоювати його прихильність. А та ідеологічна боротьба, яку ми фіксуємо в засобах масової інформації, носить, до певної міри, віртуальний характер. І коли комуністи після останнього розподілу влади в парламенті продемонстрували свій інтерес до того, аби прилучитися до цієї годівниці, то всі зацікавлені переконалися, що ідеологія сьогодні не вирішує долі жодного політичного руху.

Мені здається, що, сформувавшись на корпоративному рівні, еліти вирішили домовлятися між собою, не звертаючи уваги на те, що відбувається на решті простору із рештою народу.

Суспільство, у свою чергу, з'ясувало, що їй мало цікаві процеси, які нуртують у тих високих сферах. І кожна група намагається виживати так, як може. Це стосується і національного, і регіональних рівнів. Тільки, може, оскільки на останньому рівні це все помітніше, то воно відбувається в карикатурніших формах.

Олександр Пасхавер

Україна, як і всі країни Східної Європи, природно, проходить процес трансформації, але стартові соціальні умови в Україні гірші, ніж у них, бо це відбувається за складніших умов. Водночас вона повинна нарощувати еліту як етнос, котрий не мав державності. Ось ця одночасність і не типова для інших країн. І наявність низьких стартових умов пояснює чимало особливостей українського розвитку, а якщо це поєднання деструктивних і конструктивних змін, то перші поки що переважають. Та я хотів би відрадити усіх, хто спостерігає за Україною, від визначення її як нездалого учня. Всі експерти, котрих я знаю, нею не задоволені. Питають: “Ну, чому ж ви розвиваєтеся гірше, ніж Польща? Гірше, ніж Естонія?”

Адам Міхнік

Та краще, ніж Білорусь...

Олександр Пасхавер

Ні, не краще, та й не гірше. Бо до входу у міжнародне співтовариство ми були за його межами – країною “другого світу”, а наразі маємо стати країною “третього світу”. Деструктивні процеси переважатимуть, а Білорусія їх уникає, вони ще в неї не почалися. До того ж, оцінки наших інтелектуалів і західних експертів – оцінки, властиві людям, які звикли до великої і блискучої бюрократичної культури. І для нас вони не придатні, бо тут народжується нова громадянська нація, тому наші недоліки – цілком природні. Скажемо так: Україну не варто оцінювати як десятикласника, бо вона вчиться у третьому класі. А враховуючи наші низькі стартові умови, то наш розвиток є дуже успішним, можливо, успішнішим, ніж в інших країнах, бо кількість завдань, поставлених перед нами історією, значно перевищує ті завдання, які є актуальними для Росії чи Польщі.

Адам Міхнік

Я з вами цілком згоден. Та не розумію одного: чимало людей 7–8 років тому запевняли, що в Україні виникла напруженість між Сходом і Заходом. Та нічого такого не відбулося.

Олександр Пасхавер

Мені здається ніякого розвалу не буде, бо суспільство вміє вмикати механізми самозбереження. Але не можна повністю заспокоюватись, адже Україна з Радянського Союзу взяла складні індустріальні системи

забезпечення, і вони в умовах різкого ослаблення державності можуть бути доведені до катастрофічного стану. Цього поки не відбулося – а відбудеться – справді виникне катастрофа. Та вона не виникне сама собою, якщо населення адаптується до умов перехідного періоду. Але ж у нас немає самозабезпечення енергетикою, немає кількох тисяч сільських електростанцій... Із точки зору соціальних систем, чи можуть бути українці голодними? – Ні. – А ось чи можуть обходитися без енергетики? – Загалом, так. – Чи буде це катастрофою? – Так...

Оксана Забужко

Ще в середині 80-х років, Мераб Мамардашвілі у своїх щоденниках записав таку тезу: “Незалежність нам потрібна і для того, щоб себе побачити”. Після революційна криза, спад національної ейфорії – те, що, врешті-решт, скінчилося декларацією незалежності, усе це, як на мене, пояснюється тим загальним розчаруванням у суспільстві, яке вперше не просто за десятиліття, а за століття, справді, побачило себе, і дуже собі не сподобалося. Це власне те, що характеризує нинішнє українське суспільство. Послухаємо на рівні анекдотів, що українці розповідають про себе. Нині з’явилася нова анекдотична парадигма: американець, поляк і українець — а українець традиційно найдурніший, найжадібніший, найбезпорадніший, і завжди падає в калюжу. Ну що зробите, коли ми такі дурні, вічно ця українська примовка: — Чого дурний? — Бо бідний. — Чого бідний? — Бо дурний. Ну і таке інше. І так ми вступили в оцю фазу незалежності з суспільством, як нація, практично неструктурованим. Ще Маланюк поставив діагноз українській нації: у нас ослаблене почуття ієрархії, зокрема й ієрархії вартостей. І суспільство ніколи не було гомогенним, однак вибудована ієрархічна структура тут ніколи не існувала, чи то в класовому сенсі (тому так болісно пішов процес соціальної стратифікації за останнє десятиліття), чи то в культурному сенсі, тут абсолютно “повний розгардіяш”. Алгоритмом сьогодиньшого українського буття стала (я, правда, не знаю, чи є цьому слову якийсь еквівалент польською мовою) тусовка. Тобто наші політичні партії, про які тут так багато говорили присутні, – це так само тусовки, які вся наша множинність так званих еліт (я не знаю жодної групи, яка б не називала себе елітою: еліти політичні, еліти економічні, еліти культурні... Щоразу, коли мене запрошують на якесь зібрання еліти, я кажу: “Дякую, я — народ”.

Решліка

...Є в академії наук така назва: «Елітарна світлиця». Там сидять прибиральниці і водії.

Адам Міхнік

Це ж стосується і Польщі, Росії, Чехії, Східної Німеччини. Всі вони кажуть те ж саме і всі гадають, що вони такі унікальні. І питання: що сталося зі світом після падіння Радянського Союзу? Поглянемо на Захід: немає ідеології і політики, сама техніка. Чи є цікаві політики в сьогоденній Європі? Є, це колишній крайній лівий радикал Йошка Фішер, ось йому є що сказати. Отже, після комуністичного краху ми бачимо на Заході ренесанс “правих” – в Італії, Норвегії, невідомо, що буде у Франції з Лепеном. І моє питання таке: де вихід із глухого кута, коли корупція, соціальні групи маргіналізовані й немає рецепта від безробіття? А питаю я тому, що в Польщі ми маємо і ваші, і західні проблеми.

Олександр Пасхавер

У нас тотально корумповані бідні люди, а щодо західних чиновників, то їх корупція є просто вужчою і дорожчою. Ось, наприклад, як вирішується практичне питання: “Варто запросити західну компанію. Чому? Дорожчим буде хабар. І, отже, рівень чесних рішень буде забезпечений”. Тож, будемо розрізняти: ви заробляєте не так багато, щоб у вас був західний тип корупції.

Адам Міхнік

Чистокровний зразок західної корупції передбачає великі, неймовірні гроші, і в нас вони вже є. Гадаю, що корупція радянського типу – це просто мафія, вона, звісно, існує і в нас, та лише не мафія при владі.

Вадим Скурагівський

А ваш телесеріал «Екстрадиція»?

Адам Міхнік

Так це ж у кіно, не в житті. З іншого боку, як громадянин, не можу втямити, як це могло так статися, що чимало моїх колег походило до усіх цих Наглядних рад, і для них політика – це лише техніка і гроші. А відповідь на питання про пошук духовних цінностей ми отримуємо мовою крайньо правих.

Георгій Касьянов

Від Міхніка я почув цікаве зауваження: у Польщі є апаратники, які розуміють необхідність ринку. У нас також колишнім комуністичним апаратникам це стало зрозумілим тільки після так званого процесу «великого перерозподілу» колишньої державної власності, який тепер, сподіваюся, уже закінчується.

Мені здається, що ми не зовсім з'ясували суть питання про комуністів, про лівих і правих, перевівши його в партійний контекст. Дискутувалося, чи є ліві впливовими в цій країні. Мені здається, що вони є надзвичайно впливовими. Згадаймо останні вибори: питання про “ліву загрозу” привело до влади нинішнього президента на новий термін.

Мені також не подобається слово “еліта” – воно надто біологічне. Але у нас є еліти, і у них: найбільша вада керівної еліти, яка не дозволяє їм відповідно діяти в сучасних умовах, це брак відчуття часу і простору. Вони не сприймають час, живучи в ритмі, який Україну постійно виводить за межі темпів нормального розвитку – у часі, який характерний для аграрно-традиційного суспільства. Я хотів би простежити походження верхівки нашої влади. Мабуть, тут потрібен соціологічний аналіз. Певен, що більшість її – перше покоління вихідців із села. Ці люди генетично пристосовані до певного ритму і часу, і до певного світогляду, тому в індустріальній модерній культурі вони залишаються маргіналами. І діють відповідно до того часу. І звідси – ця аграрно-патріархальна ментальність з любов'ю до цяцьок, звань і таке інше.

Що останнім часом відбувалося із суспільством? Мені здається, на початку цього десятиліття воно атомізувалося як суспільство, бо раніше було структурним, принаймні біологічно. А зараз починається процес його реструктуризації, і знову інституалізації, але поки що громадянського суспільства в Україні не існує. Розпочався тільки початковий процес його формування.

Леонід Фінберг

Усі 10 років, протягом яких відбуваються фантастичні зміни на цьому пострадянському просторі, мене бентежить одне, як на мою думку, фундаментальне питання: у нас майже не існує глибоких аналітичних текстів, які б давали відповіді на елементарні питання, які задаєш собі щодня. Нам бракує досліджень процесів, що відбувається в суспільстві. Еліти ще трохи аналізують. А що ж відбувається в суспільстві? Близько 80–90% працездатного населення за цей час

змінити власні ролі, 40–50% – свої професії, і це лише експертні оцінки. Як ці люди тепер почуваються? Наскільки психологічно для них це стало новим вибором? При тому що йдеться не тільки про самосприйняття, як вони це розуміють, а що ж насправді відбулося, бо вони охоплені тривогою, бо у них виникає інше почуття відповідальності, нові ролі домінують над ними. Вони кажуть, що їм стало гірше, хоча, якщо аналізувати об'єктивно, часто це пов'язано з вищим рівнем життя. Нові соціальні цінності, нові стандарти їхнього життя ніхто практично не аналізує.

І це дуже бентежить. Ось Пасхавер говорив про можливість техногенних катастроф. Ми не знаємо їх можливих масштабів, ми не знаємо тієї загрози. Хто її досліджує? А ніхто. Він заспокоїливо сказав, що в Україні не голодують, а потім – що голодують. Наскільки я зрозумів, як правило, не голодують у місцевостях, наближених до сільського господарства. У шахтарських селищах живеться гірше. Про це у нас немає досліджень; якщо і з'являється одне на 5 років, то вже застаріле. Бо в українській державі не склалася та система інституцій, які б могли подавати адекватну інформацію інтелектуалам, чи тим, хто хоче щось осмислити. Був такий за брежнєвських часів анекдот про вагон із закритими вікнами, де пасажиром здається, ніби вони перебувають у русі. Ми зараз ідемо в такому потязі, де завішані вікна, і ми не знаємо, що відбувається, і ми кудись рухаємося. І кожен із нас інтуїтивно робить для себе висновки. Як у цьому сенсі в Польщі? В інших центральноєвропейських країнах? Адаме, з твоєї точки зору – вони теж розвиваються інтуїтивно і це просто неможливо досягнути, що відбувається?

Адам Міхнік

Я думаю, що в Польщі існує серйозна інформація про стан суспільства. Та й наш прем'єр отримує на свій робочий стіл дуже глибокий аналіз ситуації. Тільки це ще нічого не означає. У нас немає, на жаль, механізму застосування цих знань до політичних рішень. Був випадок, коли уряд вирішив вислати із країни дев'ятьох російських дипломатів, звинувачених у шпигунстві. Через кілька днів керівник безпеки Польщі заявив: ми боротимемося із цими шпигунами. Я запитав тоді прем'єра: «Як ти думаєш, якщо про це буде сказано на прес-конференції, то російські шпигуни припинять шпигувати? Узагалі, дипломати перестануть бути шпигунами? Коли б то був ефективний метод, то на світі давно б перевелися шпигуни». Я потім перевірів, який був механізм прийняття такого рішення. Не

вдаючись у деталі, скажу, що будь-які експертизи, аналітичні цидулки не мали на нього впливу.

Другий приклад: нині наш парламент проголосував за тотальну приватизацію. Усі до одного експерти резюмували: це абсолютний ідіотизм, це викличе в країні хаос. Але парламент прийняв це рішення тому, що воно означало добру передвиборчу гру. І перед президентом Квасневським постала дилема — що робити: чи накласти вето на це рішення, чи ні. Треба йому віддати належне, він усе-таки наклав вето. Але інший міг би злякатися суспільної думки. Я вважаю, що Польща сьогодні досягла успіху. І його важко пояснити – важче, ніж можливу катастрофу.

У ваших країн, та й у цілому світі, на сьогодні відсутня теорія, яка б могла пояснити механізм посткомуністичної трансформації. Ми, як пан Журден, не знаємо, що розмовляємо прозою.

Михайло Погребінський

Чи хто згадає приклад новітньої соціологічної науки, здатної передбачити хоча б найближче майбутнє?

Щодо України, то усі приклади абсурдних волевиявів еліт – скоріш винятки, аніж правило.

Репліки

Ні, це правило, а не виняток.

Михайло Погребінський

Наші рішення в іншому вимірі уявляються неадекватними. У нас чимало приймається рішень, які не відповідають нічиїм інтересам.

Адам Міхнік

А наприклад?

Михайло Погребінський

Наприклад, приймається рішення: керівники місцевих органів влади мусять публічно оголосити, що вони ніякого відношення не мають до партій.

Адам Міхнік

Гадаю, інтерес є. Скажімо, у президента. Для нього – це інструмент у боротьбі із цими людьми.

Вадим Скурагівський

Адаме, 1994 року в Женеві, після моєї доповіді, ви підійшли до мене і сказали: “Друже, ви – етнічний націоналіст, це непристойно, так і до антисемітизму, до фашизму скотитися можна.” Не скотився... За цей час навіть став юдофілом...

Адам Міхнік

А тому, що ти сказав, що всю історію Російської імперії організували українці.

Вадим Скурагівський

Аякже?

Однак, хочу звернути вашу увагу на один напрочуд важливий український сюжет, з яким я мав би звернутися, скажімо, до українського секретаря Ради Національної Безпеки. Позаяк це колишній генерал КДБ, котрий мене колись допитував в якості українського націоналіста, – цього я зробити не можу. І ось я звертаюся до вас. Річ у тім, що головною каузальністю всіх українських процесів, на превеликий жаль, лишається абсолютна фізична присутність нашого східного сусіди. Ось він – Куяльник. З іншого боку, ось ця сама, лірично кажучи, українська людська маса, що живе фантастично погано, гірше, ніж албанці в Албанії, молдавани в Молдові. Тобто гірше від усіх в Європі.

У нашої еліти дуже своєрідна ідеологія: за часів комунізму жилося значно краще. Водночас, вона міркує, що комунізм закінчується, але ним іррадіюваний Куяльник, отже, маса знов дивиться в його бік. А відбувається ось що: там просто краще живеться, порівняно з нами, і маса починає це розуміти. І виникає якась гіпотетична Росія, авторитарна Нагорі, але з досить високим життєвим рівнем. І тоді присутність цього латентного центру в українському політичному житті стає абсолютною, Росія перетворюється на магніт, що притягує до себе цю масу. На жаль, сучасна українська еліта не може завадити цьому процесові через власні фундаментальні дефекти. Їй наче властивий синдром бельгійського короля: 1848 року, побачивши барикади, той сказав, що протягом 24 годин став лібералом. І ось і ця, комуністична, бюрократична еліта за 24 години оголошує себе ліберально-демократичною, ринковою і т.д. Які вона у майбутньому може приготувати нам сюрпризи, я не знаю, та, зрозуміло, здатна до найнесподіваніших, найцинічніших інтерпретацій. І ось ця Росія, що політично стає дедалі авторитарнішою, зміщується в економічному

плані в певному позитивному напрямку. З іншого боку, – наша маса, котра, повторюю, живе гірше за всіх у Європі. Результат може виявитися нищівним. Скажімо, років через десять побачимо в Парижі український готель Ламбер з українським Домбровським. Це дуже серйозна небезпека, яку зайве і прогнозувати, бо вона лежить на поверхні. Достатньо поїздити київськими електричками, щоб наслухатися жахливих, погромних, фашизоїдних сюжетів. І наша еліта нічого не робить, щоб зупинити цей негативний процес – а зробити це можна напрочуд просто: люди мусять жити трохи краще! Яюсь після української аграрної реформи, оголошеної суто бюрократично, я сказав панові Погребінському: це ж велика подія, це 1861 рік в історії українського селянства. А він у відповідь: а знаєте чому? Річ у тім, що селянство на останніх виборах всуціль голосувало проти Леоніда Кучми (за прямим наказом голів колгоспів), а той у режимі свого політичного реваншу оголосив ту саму бюрократичну аграрну реформу. Ось так ми і живемо.

Адам Міхнік

На вашу думку, що варто зробити Польщі у політиці, аби блокувати такий сценарій?

Вадим Скуратівський

Їй треба відстоювати свої східні кордони.

А що робити політиці українській? У 44-му році ваш люблінський ужонт влаштував аграрну реформу, і чомусь де Голь поставився до неї лояльно, сказавши, що у Франції така вже відбулася наприкінці XVIII століття. Ось і зараз Україна повинна влаштувати автентичну аграрну реформу – навіть на рівні люблінського уряду. Іншого виходу я не бачу. Щось треба робити із масою, яка входить у нескінченно драматичний, погромний стан. Ось я спитав свого дядька: “Що робити в такій ситуації?” – Він подумав і відповідає: “Треба розстріляти увесь уряд. А потім знову розстріляти уряд. Може, наступне покоління буде поводитись краще.” Так кажуть ці селяни. На їхніх очах Росія починає жити краще, і ті кілька мільйонів листів, що приходять із Росії від їхніх російських родичів, можуть із часом спрацювати як динаміт.

Олександр Пасхавер

Формально офіційний рівень життя в Росії суттєво вищий. Але тіньова економіка в Україні, по-перше – найпоширеніша, по-друге – більш народна. У нас народна тіньова економіка, в Росії – елітарна.

Щодо рівня життя, то він визначається усією сукупністю умов життя. А українські якості життя не гірші, як на мене, за російські. Треба ж враховувати і клімат, відсутність воєн, ставлення людини до держави (очікування від неї в українця значно менші, ніж у росіянина). Тобто є цілий ряд факторів, який засвідчує, що самовідчуття українця нічим не гірше за самовідчуття росіянина.

Адам Міхнік

То що ж діяти Польщі?

Олександр Пасхавер

Мій досвід показав, що польські експерти – найкращі з усіх, яких ми знаємо: вони розуміють наш дух. За словами одного мого приятеля, вони такі ж совки як і ми, тільки західніші. І це так. Є відомий дореволюційний анекдот про двох мандрівників, один з яких їхав з Москви в Париж, а інший – у зворотньому напрямку. Обидва зупинилися у Варшаві, і коли прокинулися, то один вирішив, що він уже в Парижі, а другий – що в Москві. Загалом же, власне західне навчання – порівняно з польським – дає менше користі, нав'язує стиль, який ми не в змозі адаптувати. Щодо польського уряду, то він може активно стимулювати цей процес. Коли б із кожним відповідальним чиновником, – а таких дуже мало, близько тисячі – поряд сидів польський експерт – це було б запорукою видимого успіху.

Зіновій Кулик

Очевидно, Польщі варто допомагати Україні зміцнювати її східні кордони. Це справа принципова з багатьох точок зору. По-перше, із приводу чергової загрози. Був чіткий прогноз 94–96 років, що у нас виникне внутрішній розкол, міжрегіональні війни, нині існує загроза приєднання до Росії, хоча вона реально слабша, ніж звично вважають. Але було б великою стратегічною помилкою якби в результаті наших економічних реформ ми мали вищий рівень життя, ніж у Росії. Адже при відсутності реальних кордонів ми б отримали масову незаконну міграцію з Росії. На відміну від інших народів, народи Росії шукають де краще жити, і через те вони нас би просто витоптали. І ми шезли б як нація і держава. По-друге, зміцнення нашого східного кордону пов'язане із ситуацією в Росії. Так чи інакше, іде об'єктивний розвал самої Російської імперії. Отже, є два варіанти розвитку подій: або ми житимемо краще і нас витопчуть незаконні мігранти, або в Росії загостряться деструктивні процеси, і до нас першою хвилею нахлинуть

4–5 мільйонів біженців, це теж створить ситуацію, згубну для української держави і української економіки. Питання, отже, зусібч досить складне. Я не став би усе зводити до родинних листів, тим більше, що родичів не так багато, як ми звикли про це говорити. Родичі кримських військових пенсіонерів (реальні близькі родичі) і частини масових переселенців, особливо фахівців радянської доби в промислових східних та південних областях України. Плюс реальні родичі із західних і центральних регіонів, скажімо, із Закарпаття, які виїхали на роботу в Сибір, але всі вони в масі своїй, маючи російське громадянство (це викликано бажанням отримувати пенсію), за своїм менталітетом і вихованням є українцями в Росії; їх можна навіть розглядати як певну проукраїнську діаспору.

До того ж ми маємо ту саму біду: навіть найсерйозніші, найкоректніші експертні оцінки не є гарантією для прийняття політичних рішень на рівні президентської адміністрації чи урядових постанов. Часто ми говоримо, що в нас немає відповідної теорії, чи мережі експертних оцінок. Це не зовсім відповідає дійсності. Вони є, але не знайшли свого втілення у просторі владних структур.

Леонід Фінберг

Дякую, пане Зіновію. Я мав на увазі, що досліджень немає в суспільстві, вони є на столах урядовців. Які вони? Ми зовсім не знаємо цього. І це теж загроза для майбутнього.

...Повертаючись до питання про дискусії нашої політичної еліти. Обговорюють: чи Бакай повернеться “до труби”, чи коли, нарешті, піде з уряду Юлія Тимошенко...

І такі проблеми, мабуть, є головним болем президента і його оточення. Вирішується: хто, кому, як, куди і таке інше. Це, зрозуміло, є і в Польщі. Тільки у нас на першому плані – міркування наших політичних партій. Цікаво, що вони зветься приблизно, як у Туреччині — «Істинний шлях», «Батьківщина», адже ніхто не хоче визначатися, йдеться зовсім не про батьківщину чи про істинний шлях, а, самі розумієте, про що... Мене хвилює, що і в Польщі, і по всій Європі – з часів поразки Ллойд Джорджа – лібералізм як течія зійшов із політичної арени. Я читав статтю одного польського студента, де було сказано: Партія Геншера, Кінкеля має шанс лише бути десь там суддею, бо їй не вистачило голосів. Така доля чекає Пинзеника і всіх наших лідерів. Тому що відбувається процес розмивання у двох напрямках: у “правому” і “лівому”. Втім, наші “праві” – ще менш

“праві”, ніж “праві” у Польщі, а вже про наших “лівих” і зовсім говорити не доводиться. Що спільного мають ті діди, що тремтячими руками підіймають червоні прапори, із європейськими інтелектуалами-ліваками – для мене залишається загадкою. І проблема не в тому, щоб визначити де “ліві” чи “праві”, а в тому, щоб сформувати політичний простір. Тобто мають існувати речі, про які соромно говорити вголос... Ось у газеті «День» автор зі Львова пише: «Які ми львів'яни?» Я читаю і думаю, що зараз йому бракує одного: сказати, як ми любимо Хайдера — він цим і закінчує свою статтю. «Ми всі любимо Хайдера», — пише він приблизно у такому дусі. Я знаю що це не так, що Львову і Києву на це начхати. Але має бути соромно публічно визнавати свою любов до Хайдера. Інтелігент не може собі цього дозволити, це повинно вважатися за велику зухвалість.

А не так давно, у Швейцарії після наради я був свідком ситуації, коли одна дуже інтелектуальна і поважна людина (не називатиму її прізвища) з Росії сказала, що вона любить Хайдера, і це викликало шок у всіх присутніх.

Адам Міхнік

...Піночета!

...Наш Кучма сказав: «А що таке? А чому Піночет це погано? Він там багато чого зробив». Громадська опінія в цьому сенсі мусить бути силою, яка б давала нам відчуття, що можна робити, а що ні. Не навчить Польща нас ні лібералізму, ні лівизні, але вона може нас навчити як по-європейськи реагувати на непристойність.

Адам Міхнік

По-перше, в Польщі є кандидат у президенти, колишній шеф генштабу, генерал Вілецький; він сказав, що Гітлер зробив багато корисних вчинків, – наприклад, реформу в соціальній сфері.

Вадим Скурагівський

І особливо для пруського генштабу.

Адам Міхнік

Так. По-друге, в Польщі є кандидат у президенти, що відверто каже, ніби польський шлях в ЄС – це зрада вітчизни. Тому не будемо ідеалізувати польської політичної опінії, бо у нас є все. Не забуду ніколи, як 15 чоловік у Познані увійшли до російського консульату і

зчинили там неймовірний скандал. І коли я написав про це в газеті, висловивши до цього своє негативне ставлення, наші праві мені відповіли, що з мого боку це є жестом солідарності з російськими людожерами в Чечні. Польська демократія, як і польська громадська опінія, є ще дуже слабкою. Два наших табу – це антисемітизм і комунізм.

Будь-яка непроста тема одразу стає заполітизованою. Українські журналісти, які були в Польщі, мене запитували: чому ми не критикуємо Кучму? А ми критикуємо Лукашенка, а не Кучму. Відповідь полягає в тому, що польсько-українські і польсько-білоруські стосунки є різними. І ми не можемо собі дозволити писати про українського президента таким чином, щоби це призвело до розпалювання антиукраїнських настроїв.

Ми відкидаємо комунізм, бо він є диктатурою. Але і через те, що він не є національним. І коли затримали в Англії Піночета, то політики правого крила в Польщі їздили в Лондон, щоб особисто його вшанувати. Коли польська “Солідарність” відзначала своє 20-річчя, то, як ви думаєте, хто був головним почесним гостем на цих святкуваннях? Маргарет Тетчер. От як у польському прислів’ї: чуже хвалимо, а свого не знаємо. Коли я був у Естонії, в Таллінні мені розповіли анекдот про латвійсько-естонські стосунки. Латиші кажуть: у нас все краще, ніж в Естонії, а естонці їм у відповідь: так, так, у вас все краще. І сусіди у вас кращі...

Костянтин Сігов /до Адама Міхніка/

У Женеві в нас виникла суперечка навколо питання: що тепер є важливішим у суспільстві – справедливість чи мир? І ти захищав мир, стверджуючи, що люди прагнуть не справедливості, а миру. Можливо, це є наслідком екзистенційної тривоги, відчуття крихкості миру, реакції на праві ксенофобські виступи. Індивідуальні катастрофи пов’язані з такою фундаментальною структурою тоталітарного режиму як ВПК: військово-промисловим комплексом – мережею великих і малих Чорнобилів, які не знають ні східних, ні західних кордонів, усі в цьому добре переконалися. Для нас було б важливо дізнатися, як у Польщі оцінюють 15 років, які минули з часу Чорнобильської катастрофи.

Адже 10 років тому сюди приїздив Андре Глюксман разом із міністром охорони здоров’я Франції – і вони дивувалися: чому українська інтелігенція не оприлюднить якогось маніфесту з нагоди Чорнобиля? Понад 12 років ми, так чи інакше, мовчали про нього. Закривають станцію, виникає безліч інших проблем. Нова артикуляція

відповідальності – нагальна справа найближчого майбутнього. Кажуть, що покоління 25-літніх, потягнулося до залізної, “сильної”, ксенофобської руки. Можливо, це пов’язано з їхньою екзистенційною тривогою. Вони розуміють, що про розпад цього військово-політичного монстра сигналізують, наприклад, пожежа в Останкіно, катастрофи на атомних підводних човнах чи у Чорнобилі; що процес цей держави не контролюють. І на цю тривогу шукають відповіді. Роман Шпорлюк писав, що значною мірою результат українського референдуму – більш ніж 90% опитаних були “за незалежність” – був пов’язаний із надією, що локальна влада щільніше і крутіше, ніж Москва, візьметься за Чорнобиль. Ці надії лишилися нездійсненими, влада не займалася цими проблемами – неже хтось інший візьметься за них, маленькі хайдери, наприклад. Що ти думаєш про це?..

Адам Міхнік

З одного боку, в Польщі є дикий страх, ніхто не розуміє як контролювати усе це і ніхто не вірить, ніби Росія може щось контролювати. З іншого боку, усі ці маленькі хайдери є відповіддю на страх перед глобалізацією. 1989 рік – це розпад усього світу, кінець Радянського Союзу і кінець біполярності.

Що було свого часу властивим Польщі – усі ми були ейнштейнами і фройдами, а подіяти нічого не могли, бо існував Радянський Союз. А тепер його немає, і ми всі бачимо, що Ковальський – не Альберт Ейнштейн, а Малиновський, скажімо, не Чарльз Дарвін, а безталанний дурень...

У Польщі існує проєвропейська тенденція, і її дотримується більшість людей. У нас немає “чорної ідеї”. Років чотири тому я написав есе, де висловив таку думку: революції полюбляють різкі барви – червону, чорну, зелену, білу. А демократія – сіра, з огріхами. Боюся, тепер настав час знудженості усією “сірятиною”. Я був на Кубі, слухав кастровських апаратників – ну, ніякого вогню, лише жадова влади і більш нічого. А люди очікують дива. Наша католицька церква має сильну тенденцію до фундаментальності, у нас є радіо “Марія”, є проєкт для старих, німечних людей, і це дуже добре. Але, водночас, за релігією іде крайньоправа католицька ідеологія. Польща для католиків-поляків і таке інше. І сила їхня – не політична, а культурна – гадаю, наслідок духовного вакууму, що виник після падіння комунізму. Немає іншої відповіді, крім ліберальної, а вона означає корупцію, виборчі ігри... Надію шукаю в новому мисленні про європейську інтеграцію. І, звісно, якщо ми не вирішимо економічних

проблем, мир виявиться під загрозою катастрофи. Але маю і привід для оптимізму. Колись я боявся, що після падіння комунізму ми побачимо в Польщі антиросійські погроми. Жодного! Був лише вокзальний інцидент між однією російською мафією та іншою російською мафією. А Чорномирдін сказав, що в Польщі б'ють росіян. Так, б'ють, але самі росіяни.

Вадим Скурагівський

Найстрашніший польський сюжет 1992 року: в грудні місяці вбили українську вчительку, бо вона розмовляла російською мовою – вбили біля підніжжя костелу, на Різдво.

Адам Міхнік

Я не чув про це. Пригадую, у Кракові вбили одного німецького водія. Але щоб таке було нормою – ні! І ще одне. Усі партії, які йдуть у Польщі на вибори з гаслами шовінізму, антисемітизму тощо, – програють. Вони просто не потрапляють до парламенту. Практично в Польщі їм “погода не сприяє”. Але що відбудеться, як піде хвиля іноземців, не знає ніхто. Адже у людей є страх перед змінами у житті і вони не здогадуються, що, може, буде й краще.